

**PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE OKRSKU ZVANÉHO
VLISTINNÝCH PRAMENECH „CIRCUITUS“****Jaroslav TEPLÝ**

Již v nejstarším diplomatickém materiálu z českého prostředí se setkáváme se slovy circuitus a ambitus a s českým ekvivalentem újezd, dalšími synonymy jsou slova silva a praedium. Stačí citovat několik listin:

1165: „...ambitum... quod sclavonice vgehes dicitur...“.

1175 - 1178: „... et tota silva adtinente, que vulgari vocabulo circuitus vocatur...“.

1216 :“...pro predio Pribram...“.

1227: „...pro pretio circuitus, qui dicitur Pribram...“.¹⁾

Koncem třináctého století se těchto termínů v listinách přestává používat.

Výrazné stopy po újezdech zůstaly v místních a v pomístních jménech. V Čechách je 118 místních jmen Újezd, na Moravě jsou 34 Újezdy případně Újezdce. Vedle toho jsou také jak místní, tak pomístní jména

1) Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I-V/3 ed. G. Friedrich - Z. Kristen /S. Dušková - J. Šebánek, Praha 1904-1982; zde CDB I 227 s. 205; CDB I 285 s. 250; CDB II 126 s. 116; CDB II 304 s. 303.

Pramenné edice a literatura jsou citovány podle normy ve Folia historica Bohemica 2/1980 s. 450-454, po prvé s plným bibliografickým údajem, potom už jen zkratkou (edice), nebo autorem a zkráceným titulem (literatura). U studií publikovaných v periodikách není pro úsporu místa uváděna paginace, nevyžaduje-li si toho zvláštní potřeba.

U jednotlivých statí studie nejsou zvlášť citovány mapy. Použity byly příslušné listy mapy 1: 200 000, 1: 75 000, v některých případech základní mapa 1: 50 000, topografická mapa 1: 25 000; nadmořské výšky a názvy kot a jiných lokalit v terénu jsou citovány podle nejdostupnějších turistických map 1: 100 000, je-li tomu jinak, je odkaz v poznámce.

Lokality jsou identifikovány podle okresů podle správního členění k 1.1.1972 - Retrospektivní lexikon obcí I - II, Praha 1978. Každé určení lokality je uvedeno pouze jednou, i když se lokalita v textu opakuje.

Ochoz a jejich varianty.²⁾

Újezdu nebyla až dosud věnována speciální studie. Pokud se literatura problému dotýká, převládá mínění, že šlo o nekultivované či jen částečně kultivované území, jehož hranice bylo třeba objetím - odtud újezd; nebo obejitím - odtud ochoz - vymežit a vytýčit a případně označit; "circumire" znamená jak obcházet, tak objíždět. Teprve potom bylo předáno novému držiteli.³⁾

2) A. PROFOUS - J. SVOBODA - V. ŠMILAUER: Místní jména v Čechách I - V, Praha 1949 - 1960, zde IV s. 426 - 442; L. Hosák - R. Šrámek: Místní jména na Moravě a ve Slezsku I - II, Praha 1970 - 1980, zde II s. 634 - 639; A. SEDLÁČEK: Místopisný slovník historický, Praha 1908 s. 918; pokud není nevyhnutelně třeba, nejsou tato díla k jednotlivým lokalitám citována.

3) V. BRANDL: Glossarium illustrans bohemicomoravicae historiae fontes, Brno 1876; J. KALOUSEK: O újezdu Libickém, Památky archeologické 10/1874-1877; J. LIPPERT: Sozialgeschichte Böhmens I, Praha 1896 s. 218, 267; Z. NEJEDLÝ: Dějiny města Litomyšle a okolí I, Litomyšl 1903 s. 13, 14, 26, 31, 38; A. SEDLÁČEK: Místopisný slovník historický, Praha 1908; F. VACEK: K agrárním dějinám českým staré doby, Agrární archiv 6/1919; J. V. ŠIMÁK: Kronika československá I/1, Praha 1922 s. 197; TÝŽ: České dějiny I 5 Středověká kolonizace v zemích Českých, Praha 1938 zvl. s. 604, 893; J. DOBIÁŠ: Dějiny královského města Pelhřimova I, Pelhřimov 1927 s. 57 - 58; V. NOVOTNÝ: České dějiny I 4 Rozmach české moci, Praha 1937 s. 464, 497; L. HOSÁK: Příspěvky k místnímu názvosloví Moravy, Časopis Společnosti přátel starožitností 57/1949; TÝŽ: Moravské a slezské místní jméno jako historický pramen, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 3/1962 s. 166; TÝŽ: Místní a pomístní jména na Moravě a ve Slezsku jako historický pramen, Vlastivědný věstník moravský 20/1968, zvláštní příloha; F. GRAUS: Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I, Praha 1953 s. 116; V. ŠMILAUER: Osídlení Čech ve světle místních jmen, Praha 1960 s. 17; J. SILHAN: Domnělá falsa Žďárského kláštera, Vlastivědný věstník moravský 25/1973 s. 127; Z. BOHÁČ: Újezdy a Lhoty, Historická geografie 12/1974; J. ŽEMLIČKA: Ke zrodu feudální pozemkové šlechty, Časopis Matice moravské 109/1990 s. 30; J. VÁLKA: Dějiny Moravy I Středověká Morava, Brno 1991 s. 59; J. ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí, Praha 1997 s. 195, 248, 308.

Charakteristiku újezdu (viz hlavní text) vyslovil V. NOVOTNÝ o. c. s. 464. K rozsahu újezdů se citovaní autoři nevyjádřili, jen Z. NEJEDLÝ o. c. s. 31 míní, že „míru újezdu určit nelze“. Do jisté míry lze nesouhlasit s V. ŠMILAUER o. c. s. 17, jenž říká, že "... újezdy... nejsou na Českomoravské vrchovině...", protože na moravské straně Vrchoviny újezdy jsou; Šmilauerova práce se sice zabývá pouze historickým územím Čech, ovšem z hlediska vývoje osídlení je Vrchovinu nutno nahlížet jako jeden region.

Objíždění a obcházení, vytýčování a označování hranic okrsků se udrželo i v dobách, kdy slovo újezd bylo již anachronismem.

Újezdu se - většinou zběžně - dotkla řada prací. Na jednu otázku ale odpověď až dosud nenalzáme: jak velký byl český a moravský újezd? Cílem studie je tudíž učinit první kroky ke zjištění rozsahu okrsku, zvaného v listinných pramenech jedenáctého až třináctého století circuitus, ambitus, případně silva, praedium. Celou problematiku újezdu z historicko-právního pohledu studie vyčerpát nehodlá, ale také se nechce vyhýbat registraci případných průvodních zjištění.⁴⁾

Cestou k zjišťování rozsahu újezdů bude lokalizace několika újezdů v terénu. Zkoumáno bude jen několik případů, kdy se v listinách objevují slova circuitus, ambitus, silva, praedium, a to ty, jež jsou v listinách popsány topograficky určitelnými terénními body a liniemi. V řadě listin, týkajících se těchto okrsků, tyto topograficky určitelné body uvedeny nejsou, takže lokalizace možná není.

Jako termínu bude užíváno slova újezd, jež je v souladu s terminologií našich předků. Jen tam, kde půjde o zpřesnění, bude užito termínů z listin: circuitus, ambitus, silva, praedium.

Dodejme, že v některých listinách třináctého a potom zejména čtrnáctého století je užíváno i slova districtus. Mnohý taktó označený obvod má asi původ v újezdu zvaném circuitus. Jak se tyto termíny kryjí, je otázkou dalšího bádání. Studie sice jev konstatuje, ale nezkoumá jej. Její rozsah by se tím zvětšil na neúnosnou míru.⁵⁾

Při volbě zkoumaných újezdů bylo přihlíženo k dvěma hlediskům. K teritoriálnímu rozložení újezdů, a k topografickým údajům. Bylo tedy vybráno několik újezdů tak, aby byla postižena oblast západně od Vltavy, střední Čechy, východní Čechy a přilehlá Morava. Větší počet újezdů zkoumat nedovolil možný rozsah studie, a nedovolil také zařadit újezdy, jejichž analýza by byla obsáhlá, byť přináší i širší platné výsledky, závažné pro rozložení půdní držby. Větší pozornost byla tudíž věnována pouze jednomu újezdu, je to újezd Libický.

4) Vedle listin do sklonku třináctého století bylo užito i několika listin ze století čtrnáctého týkajících se územních okrsků, i když se v nich slovo circuitus a jeho synonyma nevyskytují. Poskytují cenné podrobnosti pro způsoby vytýčování hranic okrsků. Ze staršího materiálu bylo užito i středověkých fals. Zjistil jsem, že jejich topografické údaje jsou korektní a shodují se s terénem. V některých případech možná falsa vyjadřují i nárok na držbu. V této studii to prokazuje stať o újezdu Libickém.

5) Dalším újezdům a jejich územnímu vývoji bude věnována druhá část této studie.

Újezd Kurojedský

Začneme v nejzápadnějších Čechách újezdem, jež jsme nazvali Kurojedským. V listinném materiálu má většina újezdů jméno obvykle podle lokality, řidčeji podle jiného rysu, ku příkladu podle jména lesního porostu. Tento újezd v listině jméno nemá, i když jej listina uvádí s hranicemi, a jméno újezdu tudíž původní není. Donační listina je z roku 1177. Kníže Soběslav II. jí věnoval újezd benediktinskému klášteru v Kladru-bech.⁶⁾

V citované listině je újezd popsán takto: „Qui circuitus incipit a flumine Sucha et habet terminos suos iuxta flumen Ternaua et iuxta flumen Msa et inde ad villam, que dicitur Churoied, et de Churoied ad viam, que est inter Churoied et Checcovvic cum pratis et aquis et omnibus, que sunt infra eundem circuitum.“⁷⁾

Újezd je zřetelně popsán a všechna místa v popisu uvedená existují dodnes, ale při umístění údajů do terénu vyvstanou četné obtíže.

Kurojedy a Čečkovice jsou existující lokality. Cesty mezi nimi jsou v podstatě tři. Jedna západně od koty 586 m, jedna východně od ní přes Málkovic. Třetí možnost byla po vrstevnici po jižním a východním úbočí této koty přes Malovice. Kterou z těchto tras má listina na mysli, je těžké rozhodnout.

Plurál termini znamená prakticky vždy území,⁸⁾ nikoliv (plurál) hranice. Jsou případy místopisných určení lokalit listin, že tento sémantický rozdíl je irrelevantní, ne ale v této listině. Zde je jediný možný smysl, že se území újezdu rozkládá podél řek Trnové a Suché. Ty obě dnes existují, směřují od jihu k severu západně od Kurojed, Suchá se vlévá do Trnové.

Interpretujeme-li listinu správně, rozkládal se újezd podél Trnové a podél Suché k jejím ústí do Mže, a odtud podél Mže po proudu, „... et inde ad villam, que dicitur Churoied“. Kudy šlo toto „inde“ listina neříká, a tak se - nikoliv bez značné licence - dá usoudit, že podle potoka Šárka ke Kurojedům, „et de Churoied ad viam, que est inter Churoied et Checcovvic“.

Nejasnost listiny je dána jejím začátkem: „circuitus incipit a flumine

6) CDB I 279 s. 245. Ke klášterní držbě E.KUBŮ: Pozemková držba kláštera Kladrubského v době předhusitské, *Historická geografie* 18/1979, zde starší literatura; J. Čechura: *Die Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*, Stuttgart - Jena - New York 1994.

7) Kladruby o. Tachov; Kurojedy o. Tachov; Čečkovice o. Tachov.

8) E. HABEL - F. GROBEL: *Mittelaltinisches Glossar*, Paderborn - München - Wien - Zürich 1989²⁾ s. 398.

Sucha“, protože Suchá je uvnitř újezdu. Kdyby šlo o koruptelu, byla by listina jasnější, újezd by začínal u řeky Trnové, měl území podél Suché a Mže.

Není ovšem vyloučeno, že „a flumine Sucha“ v textu listiny může znamenat prameniště Suché, protože prameniště řek hraničními body bývají.⁹⁾

Prameniště Suché - říčka má nejméně tři zdrojnice - leží západně od Kurojed a Čečkovic na plošině ve výši 500 m n.m. V tom případě by jižní hranice újezdu šla zhruba od koty 586 m - „ad viam“, tudy někudy šla cesta mezi Kurojedy a Čečkovici - a všeobecně k západu k Trnové.

Ale i při všech interpretačních obtížích se újezd jeví jako nepravidelný útvar, ohraničený na západě řekou Trnová (nebo rozvodím 542 m a 530 m na západ odtud), na severu tokem řeky Mže, na východě myšlenou spojnicí mezi Mží a Kurojedy (extrémně potokem Šárka), na jihu linií přes prameniště Suché k řece Trnové.

Byl by to újezd dost velký, o obvodu asi čtyřiceti kilometrů, ale ve značně zalesněné krajině - a potom: politická situace Soběslava II. nebyla taková, aby si mohl dovolit skrblit.

Pracující již s první listinou, Soběslavovou donací Kurojedského újez-

9) Koruptela by spočívala v tom, že písař by byl spletl začátek újezdu. Očekávali bychom text „circuitus incipit a flumine Ternaua“, a postupovali bychom od západu k východu. Vodoteče písař zřejmě nezaměnil. Západnější vodotečí je Sedlišský potok, na jehož středním toku je lokalita Trnová o. Tachov, těžko lze předpokládat, že Sedlišský potok není „Ternaua“; potok se vlévá do Suché, jež je východněji a ústí do Mže. Dnešní stav vodotečí tudíž odpovídá údajům listiny.

Buď tedy písař položil omylem začátek újezdu na Suchou, nebo je mu začátkem újezdu prameniště Suché. Lze to přijmout, protože prameniště vodotečí jsou v listinách při popisu okrsků zmiňována často. Zůstaneme tedy při textu listiny a povedeme jižní hranici újezdu od koty 586 m k západu k prameništi Suché a odtud k západu k toku „Ternaua“.

Na listu mapy 1 : 200 000 Cheb je zakreslena cesta Čečkovice - Kurojedy přes kotu 582 m. Na mapě 1 : 100 000 Tachovsko a Český les, Praha 1992 tato cesta přímo přes kotu zakreslena není, snad zanikla, ale onu na mapě 1 : 200 000 bych pokládal za cestu z listiny z roku 1177. (Rozdíl v nadmořské výšce kot je dán rozdílným vyměřováním na hladiny Jaderského a Baltického moře, jde o tutéž kotu.) Platí-li toto zjištění jako jižní hranice újezdu, Čečkovice zřejmě do újezdu nepatřily.

Text listiny užívá slova „flumen“. Naši předkové slovem „řeka“ nazývali vodní toky, jež podle dnešních běžných (městských) měřítek jsou potoky. Zajímavé je, že vodní toky, jež jsou v listinách „flumen“ a později v českých listinách „řeka“, jsou místním (venkovským) obyvatelům dodnes „řekou“, slova potok užívají jen druhořadě. Ověřil jsem si tuto skutečnost na několika místech u různých věkových skupin obyvatel jak v Čechách, tak na Moravě.

du, setkáváme se se způsobem ohraničování okrsků. Hranice újezdů a vůbec středověkých oblastí byly vytýčovány hraničními body a liniemi v terénu, buď povahy povahy přírodní, nebo vzniknuvšími z činnosti lidí. Jsou to vrcholy vyvýšenin, rozvodí, vodoteče a soutoky, bahnitá místa, skalní útvary, lokality, cesty.

Jsouce uvyklí geodeticky přesnému vyměřování, býváme - podobně jako v Soběslavově listině - nespokojeni s určeními, směřujícími výraznou přesností s údaji značně obecnými. Zakládací listina Opatovického kláštera, hlásící se do roku 1073, popisuje část moravské držby kláštera takto: „... Daletici quoque in Uzobrno et circuitus Olesnice, eius termini sunt albi lapides et ex una parte flumen Zuratca, et ex altera Zuitaua. Fines vero ipsius silve non sunt nisi ad desertum silvarum viam habentium, que ducit ad Bohemiam...“¹⁰⁾

Ohraničení řekami je zcela zřetelné, jsou to dvě strany čtyřúhelníka, další stranou jsou zřejmě bílé kameny, spíše Bílé kameny, ale co je stranou čtvrtou?¹¹⁾

Opět se v této listině setkáváme s cestou, i když tentokrát není hranicí újezdu, ale prochází jím. Krajina na rozhraní raného a vrcholného středověku měla menší hustotu obyvatel, ale nebyla bez cest. Jestliže se cesty poměrně často objevují v listinách týkajících se územních okrsků, musely být v myšlení a v obrazu krajiny středověkého člověka výrazné a důležité.

Podobně i vodní toky. I ty jsou často hranicemi. Buď jako linie jako Svratka a Svitava, nebo jako prameniště: „...et silvam totam ab ortu Dezne...“ v roce 1167,¹²⁾ či „...et silvam... que iacet inter Camenicam et Dubraunicam rivulos et protenditur a primo exitu seu ortu eorumdem rivvorum per descensum usque ad...“ v roce 1242.¹³⁾ Pokud jsou hranicemi okrsků prameniště řek, jsou to rozvodí. Sem náleží i známý Kosmův popis Slavníkova knížectví: „...similiter plagam ad australem contra Teutonicos orientales has urbes habuit terminales... usque ad mediam sil-

10) CDB I 386 s. 370. Je to zakládací listina Opatovického kláštera (Opatovice o. Pardubice) hlásící se do roku 1073, falsum z počátku šedesátých let století dvanáctého - V. NOVOTNÝ: České dějiny I 2 Od Břetislava do Přemysla I., Praha 1913 s. 284 pozn. 1; srv. V. HRUBÝ: Tři studie k české diplomatice, Brno 1936 s. 99 - 101; nověji R. NOVÝ: Opatovická fundační listina z roku 1073, Československý časopis historický 8/1960.

11) Daletici = Dalečín o. Žďár nad Sázavou; Úsobrno o. Blansko; k lokalisaci „Daletici“ a Olešnického újezdu viz pozn. 5.

12) CDB I 399 s. 414.

13) CDB IV/1 s. 75.

vam; item solis ad ortum contra Moravie regnum castrum sub silva situm nomine Lutomislsusque ad rivulum Zuitaua, qui est in media silva...“¹⁴⁾

Proti Rakousům je tu tedy hranicí rozvodí v hraničních horách, proti Moravě řeka Svitava - opět je hranicí řeka.

Že se hranice tu a tam posunovaly, a že na ně působila držba, dokládá listina olomouckého biskupa Bruna z roku 1256, týká se téže oblasti, o níž mluví Kosmas. Je to dohoda mezi biskupem a opatem litomyšlských premonstrátů o hranici držby. Hranice se v souhlasu s biskupskou držbou - byly jí Svitavy - posunula k západu od řeky na rozvodí. Z listiny ostatně nepřimo vyplývá, že circuitus mezi řekou a rozvodím připadl olomouckému biskupství jako kolonizační okrsek: „...super metis silve inter claustrum eorum et oppidum nostrum Zvitauiam concordavimus in hunc modum, videlicet quod eadem silva usque ad cacumina moncium, qui sunt versus Bohemiam, a quibus aqua decurrit ad terram Moraviae, nobis et nostris successoribus, ecclesie nostre perpetuo debeat pertinere; et quod abbas et conventus... tam in censu quam in decimis... que ex utraque parte aque tam de illa, de qua nobis questio mota fuit, quam de alia, de qua nulla movebatur questio, et per totum illum circuitum et districtum nobis provenient et solventur, decimam percipient, quam in dotem damus et assignamus ecclesie sive parochie, que nunc est in eodem oppido nostro, in qua et in omnibus aliis, que processu temporis in eodem districtu fundate et edificate fuerint, prefatis abbati... ius patronatus et temporalia conferimus...“¹⁵⁾

Držbou půdy se tu konstituovala hranice mezi Čechami a Moravou. Není to ostatně jediný případ, kdy posuny starých, v podstatě újezdních okrsků vytvářely držební stav třináctého století a s tím i hranici mezi oběma zeměmi.¹⁶⁾

Újezd Oborský, újezd Lomnický.

Zpráva o těchto újezdech pochází rovněž z doby knížete Soběslava, z listiny z roku 1175. Všimněme si při té příležitosti, že ani v jedné z knížecích listin nejsou donace ve východních Čechách, přesněji řečeno východně od Vltavy. Jinými slovy, Soběslav pravděpodobně reálně ovlá-

14) Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, Nova series: Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, ed. B. Bretholz, Berlin 1923 I, 27; Litomyšl o. Svitavy.

15) CDB V 1 93 s. 167-168.

16) Konstituování zemské hranice na základě držby půdy viz J. TEPLÝ: Hrad Zubštejn-Lapis a sídelní situace v pořčí horní Svratky, Mediaevalia historica Bohemica 1/1991 s. 280 a pozn. 31.

dal staré přemyslovské území a Plzeňsko, ironií osudu území, kde strávil nedobrovolně velkou část života, zatím co oblast na jih od Labe k moravským hranicím byla děpoltická, byť přímá zpráva o tom je o něco mladší.¹⁷⁾

Listina z roku 1175 obvěnuje tentokrát cisterciácké opatství v Plasech, a to hned újezdy dvěma. Popsány jsou stručně: „...dedi circuitum Oboram, Cretzkov et Babinam cum pratis et aquis, que sunt infra eundem circuitum; et alium circuitum nomine Lomnice et Luti similiter cum suis pratis et aquis proprietario iure possidendos eisdem fratribus in perpetuum dedi.“¹⁸⁾

První újezd tvoří trojúhelník, v jehož středu leží Plasy.¹⁹⁾ Fundátorem kláštera byl Vladislav II., spurium zakládací listiny se hlásí k roku 1146, uvádějíc „... predium, quod Plaz vocatur...“²⁰⁾ a několik lokalit v okolí. Donace Soběslavova se potom zdá zaokrouhlovat klášterní držbu okolo původního predia a v jeho jihozápadním sousedství. První újezd byl větší. Od Obory ke Křečovu je jedenáct kilometrů, od Křečova k Babině devět kilometrů, od Babiny k Oboře pět kilometrů, tedy trojúhelník o rozsahu něco přes dvacet pět kilometrů v obvodu.

U druhého újezdu vyčteme z listiny jen jeden rozměr, mezi Lomničkou a Lítým²¹⁾ jsou asi tři kilometry, máme tu před sebou jeden z malých újezdů. I s takovými se v pramenném materiálu setkáváme. Takový zcela malý újezd je v listině jmenován jako třetí. Nejde tu ovšem o donaci, ale o výměnu. Opat Meiner chce dát vesnici „Zussan“ za „... predium nomine Ogiezd ...“²²⁾

Tak jako v jiných regionech tu narážíme na tendenci arondovat statky. Zdá se, že tato tendence se začala prosazovat dřív na držbě církevní, než na držbě světské, ačkoliv z prvních desetiletí třináctého století už máme také náznaky na držbě světské, předpoklady této tendence sahají až do

17) CDB II 112 s. 107; k Děpolticům J. ŽEMLIČKA: Přemysl Otakar I., Praha 1990 s. 130-131 a rejstřík; TÝŽ: Čechy v době knížecí, s.331 a rejstřík.

18) CDB I 278 s. 243. Ke klášterní držbě J. ČECHURA: Hospodářský vývoj Plaského kláštera v době přemyslovské, Historická geografie 18/1979, zde starší literatura.

19) Plasy o. Plzeň sever; Obora o. Plzeň sever, Křečov o. Plzeň sever; Babinina o. Plzeň sever.

20) CDB I 396 s. 409.

21) Lomnička o. Plzeň sever; Lité o. Plzeň sever.

22) CDB I 278 s. 243 - 244; Sušany o. Chomutov; Újezd u Manětína o. Plzeň sever.

století dvanáctého.²³⁾ Listina z roku 1146 má o tom zřetelný doklad, podkrušnohorské Sušany mají být vyměněny za Újezd v blízkosti Plasského kláštera.

Citovaná věta však stojí za pozastavení ještě z jiné příčiny. Přeložili bychom ji slovy „statek jmenující se Újezd“, kdybychom z jiných dvou listin nevěděli, že „praedium“ může znamenat nejenom statek, ale i „circuitus“. Jsou to dvě listiny pražských biskupů Ondřeje z roku 1216 a Jana z roku 1227. V první listině se vedle jiných stvrzení biskup zmiňuje o koupi „... predio dicto Pribram ...“ od opata Tepelského kláštera. V druhé listině je tato držba popsána: „... circuitus, qui dicitur Pribram; quem circuitum predecessor noster ... Andreas ... emerat pro CCC marcis argenti ...“²⁴⁾; nemůže být pochyb, že jde o tentýž statek.

Z tohoto hlediska viděno by hořejší věta měla vlastně znít „újezd jmenující se Újezd“, neboť apelativum se tu mění v nomen proprium. Jinak řečeno: Okolo roku 1227 četné újezdy již byly Újezdy. svědčí to pro starobylost jevu.

Ne všechny újezdy jsou ovšem tak dobře čitelné jako ty, s nimiž jsme se obírali až dosud. Platí to ku příkladu o újezdu Přeštickém. Ze šestnácti lokalit vyjmenovaných v listině z roku 1239 jich lze identifikovat šest.²⁵⁾ I Josef V. Šimák se spokojil s pouhým konstatováním jeho existence, ačkoliv na mnoha místech projevil obdivuhodný smysl pro identifikaci údajů listin ve středověkém terénu, v němž se dovedl orientovat jako málokdo.²⁶⁾ Ale i přes neúplnost poznání se zdá, že Přeštický újezd náležel k průměru, Předěnice a Skočice jeví se jako od sebe nejbvzdálenější lokality, je mezi nimi jedenáct kilometrů.

Újezd Kerský

Přesuneme nyní pozornost do středních Čech. Jak silnice I/611 Praha - Poděbrady, tak dálnice D11, procházejí lesem prastarého jména a prastaré existence. Je to les Kersko. Byl součástí držby Břevnovského kláštera. Ve falsu z třináctého století, hlásícím se do roku 993, je popsán takto: „In Churimensi vero provincia suas villas, unem Trebestowicz prope Sa-

23) Tendenci k arondaci církevního statku lze sledovat zpět do dvanáctého století u statků Opatovického kláštera a olomouckého biskupství - J. TEPLÝ: Feudální pozemková držba v předhusitském Chrudimsku, Pardubice 1997.

24) CDB II 126 s. 116; CDB II 304 s. 303. o. Příbram; Teplá (Kláster) o. Karlovy Vary.

25) CDB III/2 219 s. 293 - 294. Přeštice o. Plzeň jih; Předěnice o. Plzeň jih; Skočice o. Plzeň jih.

26) J. V. ŠIMÁK: České dějiny I 5 Středověká kolonisace s. 604.

czka cum agris, pratis et paludibus, aliam Mracenicich cum terra sufficenti intra silvam et extra per circuitum Crech cum prato.²⁷⁾

Severní hranice tohoto lesa je dána Labem mezi Hradištěm a Semice. Východní okraj Kerska se od vzniku listiny příliš změnit nemohl. Sadská je v listině mimo les, její výšina s kdysi knížecím dvorcem a snad s kostelem²⁹⁾ je od okraje Kerska vzdálena něco přes dva kilometry. Byla-li zde hranice lesa, nemohl být posun velký. Jižněji jsou v listině jmenované Třebestovice, zřejmě byly opřeny o les, s poli a lukami k jihu a k východu tak jako dnes. „Cum paludibus“ nemůže být než mokřinami doprovázený tok Šembery. Tato říčka ohraničuje les i na jihu. Jsou tu Poříčany s vladyctvím doloženým v roce 1295, lokalita s místním jménem typu přípona -any, a tedy z nejstarší vrstvy sídel.³⁰⁾ Jižní hranice lesa se za těch nejméně sedm až osm set let vůbec nezměnila. Posuďme západní a jihozápadní okraj Kerska. Především je tu Bříství. Budeme-li věřit staré tradici dochované u Přibíka Pulkavy, dostal tuto ves Břevnovský klášter ještě za svatého Vojtěcha, a hranice lesa je tu tedy původní. Nasvědčovalo by tomu i to, že v blízkosti je Starý Vestec a na samém okraji lesa Velenka. V obou lokalitách byla ve čtrnáctém století vladyctví a ve Velence plebanie.³¹⁾ Tyto osady s vladyctvími a kotely patří rovněž do staré sídelní vrstvy. I příznivé přírodní poměry tomu odpovídají: půdy vesměs černozemního rázu a nadmořské výšky většinou pod 200 m. Je tu tudíž velká pravděpodobnost, že i západní okraj lesa Kersko je původní.

Byl-li tu les mýcen, tak nejspíše na jihozápadě, zhruba v trojúhelníku kot 219 m - 243 m - 235 m; ukazuje na to i konfigurace terénu a místní jméno Chrást.³²⁾ V zásadě ale les Kersko zřejmě dochovává původní rozsah lesa ze zakládacího falsu ze třináctého století.

27) CDB I 375 s. 348 - 349.

28) Hradiště o. Nymburk; Semice o. Nymburk; Sadská o. Nymburk; Třebestovice o. Nymburk; Poříčany o. Nymburk; Bříství o. Nymburk; Starý Vestec o. Nymburk; Velenka o. Nymburk; Chrást o. Nymburk; Mračenice z. ves lokalizovaná k Bříství - A. PROFOUS: Místní jména v Čechách III s. 143.

29) Knížecí dvorec v Sadské: V. NOVOTNÝ: České dějiny I 2 s. 654; nověji D. Menclová: České hrady I-II, Praha 1972, zde I s. 116 a 121 násl.; A. MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971 s. 308; A. MERHAUTOVÁ- D. TŘEŠTÍK: Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1984 s. 93, 97, 336.

30) V. ŠMILAUER: Osídlení Čech s. 33 - 34; pramenné doklady cituje A. PROFOUS: Místní jména v Čechách III s. 438.

31) Pramenné doklady k Bříství, Velence a Starému Vestci cituje A. PROFOUS: Místní jména v Čechách I s. 193 a IV s. 490, 330.

32) Koty a nadmořské výšky podle mapy 1:75 000 listy Praha a Kolín.

Tento „circuitus Crech“ je ovšem menší než až dosud zmíněné újezdy. V severojižním směru má šest kilometrů, ve východozápadním čtyři kilometry. Je to zřejmě dáno starým sídelním územím, rozsah újezdu v osídlené oblasti byl asi menší, než jaký měly újezdy v oblastech méně osídlených.

S podobným stavem se setkáváme také ve vltavské kotlině, v pražské sídelní komoře. Jaký asi mohl mít rozsah „circuitus sancti Martini in suburbio“ v listině z roku 1187, nebo újezd připomínaný dnes ulicí Újezd na levém břehu Vltavy „sub monte Petrino“ roku 1258?³³⁾

Újezd Polický

Za Polickým újezdem musíme do severovýchodních Čech, pramenným materiálem je tu břevnovské falsum hlásící se do roku 1213, pocházející z konce třináctého století.³⁴⁾

Popis újezdu v listině lze celkem snadno srovnávat s dnešním stavem terénu, jak se také terén mohl změnit? Jen jedno je nejasné a do jisté míry se tu opakuje situace, již jsme si povšimli u Olešnického újezdu,³⁵⁾ zda do újezdu počítat masiv severních Stěn, Adersbašské skály. Na jihu je újezd ohraničen potokem Srbská, v listině je to „Sedekelnice“, na západě řekou Metují a potokem Dřevičem, na severu a na východě pásy Stěn.³⁶⁾ Nebudeme-li do újezdu počítat Adersbašské skály, má újezd od severu k jihu výšku desíti kilometrů, východozápadně šířku rovněž desíti kilometrů, a tím odpovídá průměru, jež zjišťujeme i jinde.

Újezd Libický

V listině v roce 1146 - 1148, vydané knížetem Vladislavem pro Olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, je újezd popsán takto: „Erat autem circuitus ille datus ... in silva, que interiacet inter Cazlawensem et Brinensem provinciam, in cuius parte habitant homines, qui vulgo ztras appellantur quorum erat officium quandam viam custodire, ne cui per eam sine speciali mandato principis pateret transitus terram Boemie ingrediendo vel exeundo ... Sed ne posteris eiusdem circuitus mete venient in dubium .. eas presenti pagina fecimus adnotari. Sunt autem hec: Camenica ex una parte, ex alia via Lubetina, versus Moraviam aqua, que

33) CDS I 317 s. 289; pramenné doklady k Újezdu pod Petřínem cituje A. PROFOUS: Místní jména v Čechách IV s. 428.

34) CDB II 367 s. 400.

35) Viz hlavní text k pozn. II.

36) Srv. J.V. ŠIMÁK: České dějiny I 5 Středověká kolonizace s. 893 n.

dicitur Ozslawa, in Boemia Palaua.³⁷⁾ Terénní body jsou vesměs zjisti-
telné. „Camenica“ je řeka Chrudimka, „Ozslawa“ je Oslava, jejíž prameniš-
tě jsou jižně od Žďáru již na moravské půdě; na jedné zdrojnici Oslavy,
dnešním Bohdalovským potoku, leží lokalita Újezd.

„Palaua“ je nynější Spálava, pravý přítok Doubravy ústící do ní u Malče.
Pokud byla „via Lubetina“ listiny totožná s trasou dnešní komunikace
345 Chotěboř - Ždírec, jsou hranice újezdu zcela nepochybné. Vstup do
újezdu a zároveň do hraničního hvozdu - „in silva, que interiacet ...“ -
vyznačují dodnes pomístní a místní jména.³⁸⁾ Východně od Spálavy jsou
to lokality Předboř a Hranice,³⁹⁾ jižně od nich je výrazný terénní blok 482
m Hradiště - kdo by tu zejména v souvislosti s místním jménem Libice
nevzpomněl na Slavníkovskou zálibu umisťovat hradiska na terénních
blocích?⁴⁰⁾ Libice je dva kilometry odtud na východ, má v jádru románský
kostel sv. Jiljí.⁴¹⁾ Újezd to byl veliký, od Spálavy k prameništím Oslavy je

37) CDB I 158 s. 164. Listina je uchována v rukopisném kodexu olomouč-
kého biskupství ze čtrnáctého století. G. FRIEDRICH ji pokládal za pravou -
CDB I s. 163-165, původně rovněž J. ŠEBÁNEK: Moderní padělků v morav-
ském diplomatáři Bočkově, Časopis Matice moravské 60/1936 s. 49-50. V.
HRUBÝ: Tři studie s. 127 ji označil z formálních důvodů za padělek. Pode-
zření proti pravosti vyslovil J. ŠEBÁNEK - S. DUŠKOVÁ: Kritický komen-
tář k moravskému diplomatáři, Praha 1952 s. 174 pozn. 2; rozvedl je J. ŠE-
BÁNEK - S. DUŠKOVÁ - J. PRAŽÁK: Studie k české diplomatice doby
přemyslovské, Praha 1959 s. 3 - 39 soudě, že falsum vzniklo ještě v první
polovině třináctého století. V. HRUBÝ o.c. předpokládal původní listinu, na
jejímž základě falsum vzniklo, J. ŠEBÁNEK o.c. se nevysslovil zcela určitě.
M. FLODR: Skriptorium olomoucké, Praha 1960 s. 146 - 147 o starém origi-
nálu vůbec pochybuje. Naproti tomu V. VANĚČEK: Základy právního posta-
vení kláštera a klášterního velkostatku II, Praha 1937 s. 78 podezření V. Hru-
běho o padělanosti odmítá, vycházející z názoru, že svobody újezdu knížetem
Vladislavem udělené platily jen pro statky olomouckého biskupství v Če-
chách.

38) Na rozdíl od některých předcházejících újezdů v hlavním textu, jsem
na území, jehož se listina z let 1146 - 1148 dotýká, prováděl mnohaletý (do-
sud neukončený) terénní průzkum, takže mínění v textu vyslovená, týkající
se terénu a topografických určení, jsou jeho (zatímním) výsledkem. Omeze-
ný rozsah studie nedovoluje je podrobně dokumentovat.

39) Žďár o. Žďár nad Sázavou; Újezd o. Žďár nad Sázavou; Chotěboř o.
Havlíčkův Brod; Ždírec = Ždírec nad Doubravou o. Havlíčkův Brod; Předboř
o. Havlíčkův Brod; Hranice o. Havlíčkův Brod; Maleč o. Havlíčkův Brod; Libice
o. Havlíčkův Brod.

40) R. TUREK: Čechy na úsvitě dějin, Praha 1963 s. 135; R. TU-
REK: Slavníkovci i jejich panství, Praha 1982 s. 45; vyjádřeno i PhDr. Rudol-
fem Turkem DrSc. v osobních rozhovorech s autorem.

41) J. ŠKABRADA - Z. SMETÁNKA: Neznámý románský kostel na Li-
bické cestě, Archeologické rozhledy 27/1975 pokládají kostel sv. Jiljí v Libi-
ci nad Doubravou za původně románský; A. MERHAUTOVÁ: Raně středo-

třicet kilometrů, mezi Chrudimkou a Doubravou je šest až deset kilome-
trů.

Jednoduchý obraz se však značně mění, čteme-li listinu krále Václava
z roku 1242, potvrzující donace učiněné Janem z Polné řádu německých
rytířů. Jednou donací je totiž území, pokrývající velkou část shora vytyče-
ného Libického újezdu: „... dederit eciam eis silvam que Zlubichki dicitur,
que iacet inter Camenicam et Dubraunicam rivulos et protenditur
a primo exitu seu ortu eorumdem rivvorum per descensum et Marcwartice
et usque ad bona filie sue Anne et usque ad vvilas Branisow et usque ad
Prechod...“.⁴²⁾

I zde jsou terénní body zjistiitelné. „Silva“ znamená tu zřejmě neje-
nom „les“, ale i „újezd“, níže uvidíme, že to není ojedinělý případ. Jméno
lesa i újezdu uchoval dodnes potok Slubice, pramenící severně od Křížov-
vé a tekoucí k severu, ústí do Chrudimky. Les byl nejméně na okraji osíd-
len, o jiných osadách listina nemluví. Okrajem jsou Markvartice, Brani-
šov a zaniklý Přechod někde v blízkosti, doložený v souvislosti se Sobiňo-
vem v roce 1384. Do Sobiňova či jeho části Sopot bychom kladli sídlo
Janovy dcery Anny, nasvědčují tomu stopy fortifikace u kostela P. Marie
na nevelkém, ale výrazném bloku nad řekou Doubravou.⁴³⁾

Povšimněme si ještě místního jména Markvartice. V tradičních poh-
ledech na původ místních jmen budeme hledat osobní jméno Markvart,
leč nebyl to mark + wart = strážce? Všimněme si ještě jednou již citované
listiny k letům 1146 - 1148: „... homines, qui vulgo ztras appellatur ...“.

veká architektura Libici nad Doubravou neuvádí; A. MERHAUTOVÁ - D.
TŘEŠTÍK: Románské umění v rejstříku heslo Libice nad Doubravou nemá,
ale na mapě románské architektury ve dvanáctém století s. 337 ji jako román-
ský kostel zakresluje. Skepsi vyjádřenou J. ŠKABRADA - Z. SMETÁNKA
o. c. k existenci hradiště na Hradišti u Libice nad Doubravou nesdílím, na-
cházejí stopu příčného severojižního valu ve východní části temenní plošiny,
a pokládají trojí terénní stupeň zejména na jižní straně hradiska za možné
stopy valu.

42) CDB IV/1 13 s. 75.

43) Markvartice o. Havlíčkův Brod; Branišov o. Havlíčkův Brod; Přechod
zaniklá ves někde u Sobiňova - A. PROFOUS: Místní jména v Čechách III
s. 465. Přechod je doložen v roce 1357- Regesta diplomatica nec non episto-
laria Bohemiae et Moraviae I-VII ed. K. J. Erben - J. Emler - B. Mendl - J.
Linhartová - J. Spěváček, Praha 1855-1963, zde VII/2 573 s. 321, popis peč-
ti + S. IOHANNIS · DE · PRSIECHOD · (tento provonný doklad A. PRO-
FOUS o. c. neuvádí). Druhý doklad je z první provolací knihy dvorských
desek z roku 1384 „in Prziechodye curiam arature“- Archiv český I - XXXVII
ed. F. Palacký - J. Kalousek - G. Friedrich, Praha 1840 - 1944, zde XXXI č.
23 s. 231. Šlo - po mém soudu - o přechod přes Doubravu u Sobiňova; Sobi-
ňov o. Havlíčkův Brod.

Nemáme tu před sebou miniaturní marku za vstupem do hraničního hvozdu, de facto na rozhraní dvou újezdů, chceme-li lesů? Ke zmíněným Hranicím a Předboři je to odtud deset kilometrů.

Povedeme tudíž hranici újezdu od ústí Slubice do Chrudimky na východ k prameništím Chrudimky u Filipova a Chlumětína, a odtud k prameništi Doubravy východně a západně od Radostína, jižní hranici by potom podle listiny tvořila řeka Doubrava. Zalesnění okrsku je značné dodnes, takže slovo silva bylo zcela oprávněné. Od Radostína k Chlumětínu je vzduchem dvanáct kilometrů, od Chlumětína k ústí Slubice deset kilometrů, dalších deset kilometrů je to k Markvarticům. Předpokládáme, že tak mohly jít meze újezdu. Od Markvartic k Radostínu je to zase deset kilometrů.⁴⁴⁾

Jinou otázkou je, jak je možné, že Jan z Polné činí darování německým rytířům z újezdu,⁴⁵⁾ jenž je v listině z let 1146 - 1148 újezdem olomouckých biskupů. Jednoduchá odpověď by zněla: Listina z let 1146 - 1148 je falsum z počátku třináctého století, biskupská držba tu vůbec nebyla. Věc je však složitější a vyžaduje pohledy z různých úhlů. Pokusíme se o ně.

Vlastníky lesních komplexů mezi Čáslavskem a Brněnskem byli Přemyslovci, dávající části těchto komplexů do užívání jak církvi, tak vznikající světské šlechtě. Pramenná základna bohužel není tak bohatá, aby o těchto donacích, namnoze realizovaných snad i jen ústně, zevrubně informovala; většinou jsme odkázáni na kombinace.

Z pozdějšího stavu držby vyplývá, že o tuto oblast jevila zájem řada uchazečů, z nichž jedním bylo olomoucké biskupství. To mezi lety 1131 - 1208 získalo újezd Doubravník a směnilo jej v roce 1208 se Štěpánem z Medlova.⁴⁶⁾ Z druhé, z české strany, získalo olomoucké biskupství Libický újezd, podle shora citované listiny z let 1146 - 1148 jej biskupu Janovi daroval kníže Soběslav.

44) Filipov o. Chrudim; Chlumětín o. Žďár nad Sázavou; Radostín o. Žďár nad Sázavou. Nadmořská výška tohoto okrsku - nehledě na vrcholky - se pohybuje takto: Chlumětín 667 m n.m., Radostín 628 m n.m., ústí Slubice 540 m n.m. Přibližně uprostřed tohoto čtyřúhelníku leží Křížová o. Havlíčkův Brod 567 m n.m. (Křížová: v roce 1321 „Creuczpurch“ - RBM III 689 s. 287, mezi roky 1945-1992 Křížová, od 1.1.1993 opět Krucemburk.)

45) V předchozí poznámce citovaná listina je královskou konfirmací, němečtí rytíři prodali „Creuczpurch, cum bonis, villis...“ Jindřichovi z Lipé.

46) CDB II 78 s. 73; v soupisu držby olomouckého biskupství z roku 1131 - CDB I s. 116 - 123 Doubravník není ještě uveden; J. BISTRICKÝ: Datování Zdíkovy listiny, Mikulovské symposium 1978, Praha 1979 pokládá listinu za mladší.

Pro olomouckou držbu tohoto újezdu svědčí místní jméno Kroměšín, v roce 1323 „Crimmsin“, jež dáváme do souvislosti s místním jménem „Cremisir“ z roku 1322, je to moravská Kroměříž. Domníváme se tudíž, že jméno tohoto biskupského hradu a městečka bylo přeneseno z Moravy do Čech jako jméno opevněného dvorce nad Libickou cestou.⁴⁷⁾

Ostatní topografické údaje listiny z let 1146 - 1148 jsou spolehlivé. Jsou v terénu a shodují se s údaji v listině z roku 1347 týkající se téže oblasti.⁴⁸⁾ Lze mít tedy za to, že olomoučtí biskupové sídelní komoru okolo Libice - kostel sv. Jiljí v Libici je v jádru románský - drželi v době, do níž se listina z let 1146 - 1148 hlásí.

Koncem první poloviny třináctého století se objevil nový uchazeč, Jan z Polné, jenž darováním části své držby obdaril německé křižovníky, jak jsme viděli v listině z roku 1242. Z této listiny lze za pomoci jiných pramenných zdrojů vyvodit několik konkluzí:

1. „Silva“ Jana z Polné končí u Markvartic a zaniklého Přechodu a netýká se již území po proudu Doubravy. Netýká se tudíž toho, co lze pokládat za vlastní Libický újezd, to jest okrsku mezi Hranicemi a říčkou Spálavou na straně jedné, západní, a Markvarticemi na straně východní. Libice leží uprostřed. Délka okrsku je deset kilometrů a šíře zhruba šest až deset kilometrů.

To, co se v listině z let 1146-1148 uvádí jako další příslušenství újezdu „versus Moraviam“, jeví se jako nárok olomouckých biskupů koncem první poloviny třináctého století, a tento nárok mohl být opřen o starší záznam nebo o listinu. Nedochování této písemnosti by tomu nasvědčovalo, protože nárokové území bylo ve starší písemnosti mnohem menší - byl to okrsek mezi Hranicemi a Markvarticemi - a proto listina zmizela.

2. Tento nárok olomouckých biskupů předpokladem, je doložen pramenně, po prvé v listině z let 1232-1234.⁴⁹⁾ Jan z Polné v ní především konstatuje svoji fundaci kláštera v trhové vsi Nížkov se statky v okolí, a slibuje dát klášteru ves Žďár, jakmile ji odkoupí od bratra Přibyslava.

47) Kroměšín o. Havlíčkův Brod; „Cremisir“ 1322: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I - XV ed. A. Boček - P. Chlumecký - V. Brandl - B. Bretholz, Brno 1836 - 1905, zde CDM VI 213 s. 159; 1323: CDM VI 228 s. 170.

48) RBM V/1 130 s. 74.

49) CDB III/1 100 s. 115 - 117; K listině J. ŠEBÁNEK - S. DUŠKOVÁ: Česká listina doby přemyslovské, Sborník archivních prací 6/1956, s. 175, jenž ji nemá za padělek; srv. J. ŠILHAN: Osecká listina, Vlastivědný věstník moravský 28/1976.

Dále Jan z Polné v listině uvádí, že ostatní statky - blíže je nespecifikuje - jež věnoval klášteru, bere zpět, protože si na ně činí nárok olomoucký biskup. Nárok olomouckého biskupa na držbu v této oblasti - Žďár leží na sever od pramenišť Oslavy zmíněných v listině z let⁵⁰⁾ 1146-1148 - je tu nesporný.

Druhým pramenným dokladem pro tento nárok je Cronica Domus Sarensis pera mnicha Jindřicha - psal v letech 1299-1300. Říká: "Ad ius Pragense claustrum sed pertinet illud ...Bruno... non bene gaudebat, potius sed corde delebat, quod non pertinuit in Cremsyr ad sua iura - nam sibi dilectus multum fuerat locus iste - ..." ⁵¹⁾ Klášterní tradice zřejmě vzpomínky na nárok olomouckých biskupů uchovala. Ostatně, když mnich Jindřich byl klášterním novicem, byly tyto nároky ještě současnou realitou.

3. I když podrobnosti těchto sporů našemu poznání unikají, zájem olomouckých biskupů o oblast severně od pramenišť Oslavy je doložen zřetelně. Jisté jest, že koncem první poloviny třináctého století se v této oblasti setkala zájemců nejméně šest: Olomoucké biskupství, Jan z Polné, Boček z Obrán, jenž z titulu dědictví po Přibyslavovi z Křižanova uskutečňoval klášterní fundaci, Hrabiše z Bobrové z rodu erbu čtyř střel, rod erbu ostrve, a konečně řád německých rytířů.

4. Mnich Jindřich říká, že les - v originálu je to „silva“ - v němž byl v roce 1252 založen Žďárský klášter, byl Janem z Polné prodán Přibyslavovi z Křižanova, jehož dědicem byl Boček z Obrán; ten měl za manželku Přibyslavovu dceru Eufemii, sestru blahoslavené Zdislavy.⁵²⁾

50) Žďár nad Sázavou o. Žďár nad Sázavou; Nížkov o. Žďár nad Sázavou; Polná o. Jihlava. Ke vzniku kláštera M. ZEMEK - A. BARTUŠEK: Dějiny Žďáru nad Sázavou I. Havlíčkův Brod 1956 s. 18 - 40.

51) Cronica Domus Sarensis ed. J. Ludvíkovský - R. Mertlík - J. Pohanka - M. Zemek, Brno 1964, v. 371 - 375 s. 178 - 179. K osobě autora J. ŠILHAN: Jindřich Heimburský, Vlastivědný věstník moravský 20/1968.

52) Boček z Obrán rodu erbu tří pruhů a Eufemie: Cronica Domus Sarensis v. 454 - 458 s. 182 - 183; srv. L. HOSÁK: Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století, Praha 1948 s. 46 - 49. Jan z Polné: J. V. ŠIMÁK: Vikart z Trnavy, Časopis společnosti přátel starožitností 4/1896; A. SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království Českého I - XV, Praha 1882 - 1927, zde XII s. 154; nověji Z. KALISTA: Blahoslavená Zdislava, Praha 1991² s. 71-75. Přibyslav z Křižanova: L. HOSÁK: Dějiny Hustopečska I. c.; Z. KALISTA: Blahoslavená Zdislava s. 68 n.; TÝŽ: Cesta po českých hradech a zámcích, Praha 1993 s. 151 - 153.

O účasti rodu erbu ostrve Cronica Domus arensis v. 781 - 790 s. 202 - 203. „Kapelboborow“ v. 787 není ovšem Horní Bobrová, jak tomu chce český překlad, ale Bobrůvka - 1393 „... de Bobrowka alias in Kapylbobra ...“ - CDM XII 132 s. 114.

Na území nárokovaném olomouckými biskupy se tudíž setkáváme se třemi újezdy. Jeden byl onen okolo Libice z listiny k letům 1146-1148, druhým újezdem byly Slubičky z listiny z roku 1242. Třetím byl zčásti lesní obvod - ale byla tu i starší ves Žďár a jiné lokality⁵³⁾ - v němž byl založen klášter Fons beatae Mariae, Žďárský klášter. Tyto okrsky se jeví všechny s přibližnou délkou desíti kilometrů.

Území nárokované listinou z let 1146-1148 se tudíž v interpretaci pramenů jeví být ve skutečnosti složeno ze tří okrsků, ze tří újezdů.

5. Obvod Žďárského kláštera, označovaný mnichem Jindřichem ještě před klášterní fundací jako „silva“, si i nadále podržoval charakter újezdu. Mluví tak alespoň listina z roku 1267, konfirmace olomouckého biskupa Brunona ve věci desátků odevzdávaných klášteru ze statků původního fundátora kláštera. Statky jsou na Moravě a neležely na území pražské, ale olomoucké diecése, proto listinu konfirmoval Bruno ze Schaumburgu. Obvod se popisuje takto: „.. videlicet per circuitum de Boberowe, de Saar et de Botzkenowe...“⁵⁴⁾ Nejde tu již o újezd neosídlené lesní půdy, ale o oblast zasídlenou s vesnicemi, s několika tržními středisky a klášterem. Slovo újezd, „circuitus“, tu má již poněkud jiný význam, znamená tu především obvod. Ještě výrazněji to zní z listiny z roku 1293, týkající se exempce poddaných Žďárského kláštera z pravomoci královských úředníků: „...in possessionibus ipsorum, sitis infra Crisans, Bobrow, Nouam Civitatem et in circuitu iam dictorum oppidorum, ad ipsum monasterium de Sar ...“⁵⁵⁾ Zde „circuitus“ není než obvod tržních a administrativních středisek v osídlené krajině s promísenou držbou. Konec konců je to i doba, kdy slovo újezd, „circuitus“, z písemných pramenů mizí.

Z pramenů, s nimiž jsme pracovali v okruhu listiny z let 1146-1148 darující Libický újezd, je tudíž možno vyvodit následující zjištění:

Hrabiše z Bobrové z rodu Švábeniců erbu čtyř střel: Cronica Domus Sarensis v. 790 s. 202 - 203. Nejmladší dcera Přibyslava z Křižanova měla v prvním manželství Smila z Lichtemburka erbu ostrve, v druhém manželství Hrabiše z Bobrové, jenž se psal po hradu, jehož zbytky jsou nad Dolní Bobrovou; srv. J. TEPLÝ: Hrady, hrádky a tvrze na Bystricku, Vlastivědný věstník moravský 42/1990. (Obřany o. Brno město; Křižanov o. Žďár nad Sázavou; Bobrová o. Žďár nad Sázavou).

53) CDB III/1 100 s. 115 - 117.

54) CDB V/2 516 s. 63. J. ŠEBÁNEK - S. DUŠKOVÁ: Kritický komentář s. 354 - 356 o pravosti listiny pochybují; věcné důvody pro pravost uvádí J. ŠILHAN: Domnělá falsa Žďárského kláštera, Vlastivědný věstník moravský 23/1973. „Botzkenowe“ je Nové Město na Moravě o. Žďár nad Sázavou.

55) CDM IV 319 s. 404.

To, co v listině k letům 1146-1148 vydavatel nazývá Libickým újezdem, je nárok olomouckých biskupů na hraniční území mezi Moravou a Čechami, a tento nárok vznášel ještě biskup Bruno. Počátky tohoto nároku jsou méně jasné, ale nelze zcela odmítnout, že patří do doby biskupa Jana nebo do doby biskupa Zdíka. V Čechách drželo olomoucké biskupství již v roce 1131 újezd Jezbořice, na Moravě drželo před rokem 1208 újezd Doubravník, a není tudíž vyloučeno, že mělo zájem propojit tyto državy tak, aby mělo, ne-li již souvislé území, alespoň systém nocležních bodů do východních a středních Čech. Výměna Doubravníka za Modřice oznámená v listině k roku 1208 biskupem Robertem by snad svědčila o tom, že za jeho episkopátu tento nárok již nebyl reálný. Držba olomouckých biskupů v sídelní komoře Libice se přes podezření, že listina je falsem, jeví jako existující. Újezd byl ovšem menší, jeho rozsah odpovídal běžnému rozsahu újezdů.

Neobjasnili jsme zatím, kdy, ba dokonce za jakých okolností, držba olomouckých biskupů v tomto újezdu skončila. Zjistili jsme pouze, že nárok olomouckých biskupů v listině z let 1146-1148 překrýval oblast, kde se střetávaly zájmy dědiců Přibyslava z Křižanova: rodu erbu tří pruhů, rodu erbu ostrve, rodu erbu čtyř střel, a navíc německých rytířů.

Toto značně veliké území - od Libice k Bobrové je dobrých čtyřicet kilometrů vzduchem - bylo zřejmě rozděleno na řadu újezdů, z nichž většinu dovedeme identifikovat. Byly to újezdy: 1146-1148 Libický, 1242 Slubičky, (sahaly až k prameništím Doubravy), 1252 „silva“, v němž byl založen klášter Žďár, 1267 „circuitus de Boberowe... et de Botzkenove“, jež se objevují ještě v roce 1293.

Koncem třináctého století ovšem už nejde o lesní újezdy, ale o osídlenou krajinu o administrativní celky, a slovo „circuitus“ a jeho synonyma z pramenů mizí.

Vymezování újezdů vytýčením hranic

Listinný materiál nenechává na pochybách, že újezdy byly vymezeny hranicemi, jež musely být vytýčeny. Byly-li vytýčeny, bylo třeba je označit pro budoucnost. Vymezení újezdů byla věnována pozornost při popisu jednotlivých újezdů. Bylo jich vybráno několik, jejichž vymezení je popsáno a dá se v dnešním terénu lokalizovat. Vytýčení hranic, ať jako hraničních bodů, nebo hraničních linií, sledovalo jednak přírodu, jednak bylo dáno lidskou činností: vodoteče a jejich prameniště, okraje lesů, rozvodní čáry, osady, cesty.

Zjištěním vymezení újezdů bylo konstatováno, že újezd byl nejčastěji nepravidelným čtyřúhelníkem, do značné míry daným přírodou, strany

měly zhruba deset kilometrů. Byly ovšem i újezdy menší - zmíněny byly újezdy Kersko a dva újezdy v pražské kotlině - šlo zřejmě o úpravy převážně v oblastech nejstaršího osídlení.

Jakým způsobem bylo prováděno vymezování, vytýčování a označování újezdů? Zpráva se o tom příliš mnoho nedochovalo, protože běžná samozřejmost obvykle do textu listiny nepronikla, ale sestavením zpráv z několika listin lze určitý pohled získat. Ovšem ne každá z dále citovaných listin se týká okrsku výslovně označeného v textu jako „circuitus“ (mohl jím ovšem od původu být), protože pro detaily vytýčení a označení bylo nutno sáhnout i do listin ze čtrnáctého století v dobré víře, že způsoby vytýčení a označení se v podstatě nezměnily.

Vymezení, vytýčení, označení a předání újezdu za účasti svědků byl zakotvený právní institut dbající zvyklostí. Plyne to z listiny Smila z Lichtenburka z roku 1251: „...Ut...vendicio vigoris robore fulciantur, eas lege et consuetudine regni Bohemie hincide communiter fecimus approbari, que lex et consuetudo circumequitacio dicitur, sive ummerithunge Teutonice, sive obyezda Bohemice appellatur ...“⁵⁶⁾

V roce 1357 byl urovnán hraniční spor mezi bratry Zdeňkem a Čeňkem z Ronova ze strany jedné a Žďárským klášterem ze strany druhé, a byla vytýčena a takto označena hranice: „... omnes donationes siluarum incipientes a primo cumulo, in area Radwans in signum facto, per omnes cumulos, qui in metis et limitibus usque ad flumen, quod vulgariter Zazava nuncupatur, sunt facti et abinde usque ad clausuram ...confirmamus ...“⁵⁷⁾

Zhruba deset let potom titíž účastníci, Čeňk z Lipé a Žďárský klášter, vytýčovali jinou oblast (država rodu erbu ostrve obklopovala klášterní državu na východě i na západě). První kroky proběhly v roce 1366 a věc ukončil Čeňkův synovec Jindřich v roce 1368, darovav sporný les klášteru. Většina hraničních bodů a linií v obou následujících listinách uvedených je zjiřitelná dodnes, pokud věnujeme čas a námahu obchůzkám v terénu.

Povšimněme si i zdánlivě nepatrných detailů. První listina je datována 9. září, druhá 15. května 1368.⁵⁸⁾ Byly-li vyhotoveny těsně nebo nedlouho po objíždě, byl zvolen příhodný roční čas: teplo a dlouhý den. Obě listiny jsou sice mladší než slovo circuitus v pramenném materiálu, ale tak plastické, že je stojí za to citovat v důvěře, že způsob označování okrsků se nijak nezměnil; na rozdíl od předcházejících citací uvádíme český překlad.

56) CDB IV/1 220 s. 385.

57) CDM IX 60 s. 46. „Radwans“ by podle polohy byl nejspíše Račín o Žďár nad Sázavou.

58) CDM IX 448 s. 363; CDM X 42 s. 33.

1366: „... od cesty radostovické, jež dělí Vlčkovice, a ona cesta, jež ze Světnova vede Vlčkovicemi až k silnici (“usque ad viam stratam”), jež vede ze Vříště do Herálce, tam všude jsme vyznačili mezníky a hranice na dubech podél těchto cest až k velkému lesu; dále od oné silnice vedoucí ze Vříště do Herálce přes močál, jenž se česky jmenuje Bahno, až k mezníkům a hranicím starým, vyznačeným klášterem, avšak od oněch mezníků a hranic až k prameni, jenž je pod Žákovou horu (“usque ad fontem, qui est sub monte Clerici”) a až k onomu potůčku, jenž z tohoto pramene vytéká, až k potůčku, jenž se jmenuje Černá Svratečka (“ad rivulum, qui Nigra Swratquiczice appellatur”), a po tomto potůčku až k tomu místu, kde se Černá Svratečka vlévá do řeky Svratky (“confluit cun flumine Swratka”) tak, že všechny lesy z levé strany podél cest, mezníků a hranic, námi, jak jsme je vyjmenovali, vyznačených, jsou dědičně klášterní, a ze strany pravé pana Jindřicha z Lipé...”

1368: “... Počínaje od návsi v Bratroňovicích k oné cestě, jež rozhraničuje, a po ní až k velkému kameni, jenž se jmenuje Bradel, situovaném na levé straně této cesty, dále odtud po téže cestě až na náves ve Vlčkovicích, dále odtud po téže rozhraničující cestě až k jámě řečené Bartoňova (“usque ad foveam dictam Barthonis”), také situované po levé straně cesty; a odtud po téže cestě až k cestě, jež se jmenuje heroltická cesta (“via Herolticz”) [Heroltice=Herálec]; odtud po jmenované rozhraničující cestě k tomu místu, jež je v tento čas vlhké, řečenému německy Čenkova slatina (“dictus thewtunice Czenkemoz”), česky Bahnou (“Bohemice vero Bahnou”); odtud po té rozhraničující cestě směřující přes toto místo až k prameni, situovaném po levé straně této cesty pod horou řečenou Žákova (“sub monte dicto Schuelerperch”); odtud po hraničním potůčku z tohoto pramene tekoucím až ke břehu Svratky (“ad ripam Swratka”); odtud po břehu tvořícím hranici až k hraniční řece Svratce (“ad flumen Swartzow limitarem”) tak, že od předřečeného počátku, to jest od návsi v Bratroňovicích a přes vše, jak předesláno, až k řečené řece Svratce, všechny lesy a statky po levici jsou a budou dědičně bratří a kláštera, a po pravici naše...”⁵⁹⁾

Z iuxtaposice a analýsy těchto čtyř listin lze v souvislosti s poznatkem z dalších pramenných zdrojů mnohé odvodit:

59) K oběma listinám z let 1366 a 1368: Pro úsporu místa upouštím od podrobné identifikace vytýčených hranic s dnešním stavem terénu, zaniklých osad, vodotečí a pomístních jmen, protože obě listiny s cílem studie souvisí jen nepřímo. Uvádím tudíž pouze určení místních jmen podle dnešního stavu: Světnov o. Žďár nad Sázavou; Herálec o. Žďár nad Sázavou; Vříšť o. Žďár nad Sázavou, jež však zřejmě není totožná s „Wrziest“ v listině z roku 1366.

1 Vymezování, vytýčování a označování územních okrsků bylo věci včleněnou do legislativy a usancí země, nebylo dílem libovůle a náhody.

2 Objížďení dělo se na koních. Plyne to zcela zřetelně z listiny Smila z Lichtenburka - „circumequitacio“ - což nutně ovlivňovalo i rozsah újezdu.

3 Hranice byly vytýčovány body a liniemi, jimiž byly: terénní viditelné koty (“Mons clerici”), nepřehlédnutelné přírodní jevy (“per limum, quod vulgariter dicitur Bahno”; “hoc est Nigra Swratczicze confluit cum flumine Swratka”), cesty (“abinde per eandem supradictam limitarem viam usque ad”), osady (“primo incipiendo ab area ville Bratronowicz”).

4 Bylo-li třeba tyto linie zpřesnit, byly označovány hromadami kamení nebo vruby do stromů (“per omnes cumulos”; „in roburibus ... assignauismus”).

5 Slova “circuitus”, “ambitus”, případně “silva” znamenají území vymezené dárce, s vytýčenými hranicemi, jež byly případně označeny, a jehož velikost byla dána způsobem vytýčení - “circumire” - dárce byl obvykle zeměpán, kníže, král.

Druhý význam slova “circuitus” postihujeme ve třináctém století. Obydlený obvod, okrsek, v němž bylo více sídlišť - roku 1267 „per circuitum de Boberowe, de Saar et de Botzekonowe“.⁶⁰⁾ Pramenná základna není dost bohatá, abychom zcela spolehlivě řekli, že základem tohoto circuitu byl circuitus ve smyslu darované a téměř neobdělané půdy.

A konečně je tu, opět ve třináctém století, třetí význam slova “circuitus”, je to pouhý obvod - 1250 „Testes autem dicte ville vendicionis ac circuicionis sunt hii...“⁶¹⁾ - zde už původní circumire ve smyslu circuitio znamená vyznačení obvodu lokality, rozhodně ale ne více méně větší nekultivované či málo kultivované území.

6 Vytýčování újezdů se dalo za přítomnosti svědků, jak dokládají některé svědecké formule. I v dobách, kdy slovo circuitus už v listinném materiálu nenajdeme, se hranice okrsků vytýčovaly komisionálně, tedy svědecky. Maiestat Carolina ustanovuje - jedná se ovšem o hranice lesů, nikoliv újezdů ve starém smyslu - že komise má být složena z devíti hajných a z devíti nižších šlechticů⁶²⁾. Lze předpokládat, že se v tomto počtu tají

Ta ležela západněji v okruhu dnešní Fryšavy o. Žďár nad Sázavou. Bratroňovice a Vlčkovice jsou zaniklé osady - L.HOSÁK - R. ŠRÁMEK: Místní jména na Moravě I s. 107, II s. 724, 755.

60) Viz pozn. 54.

61) CDB IV/1 196 s. 358.

starší tradice, protože číslo tři je kouzelné a jeho násobek devět nutně také, přítomnost magického prvku je tu zjevná. Ojedinele se s tím setkáváme i v listinném materiálu starším. Tak ku př. listina z roku 1245 jméno vypočítává svědky, „... qui sepedicta praedia circumierunt.“⁶³⁾ Spočítáme-li jména těchto svědků, je jich osmnáct, opět násobek čísla tři. Devatenácté jméno je „de domo Theutonica“, jemuž vyměřované praedium připadlo. Zřejmě tu opravdu máme komisi svědků, k níž se připojil legát z Německého řádu, jehož důkladní představení chtěli mít svého zástupce již při objíždce a vytýčování hranic.

V textu studie bylo již několikrát konstatováno, že újezd zjišťujeme zpravidla jako čtyřúhelník o stranách osm až deset kilometrů, odvislý od přírodních podmínek a terénní zástavby. Původ této „normy“ je třeba hledat ve výkonu jezdeckého koně, protože šlo o objíždku na koni, jak zřetelně - ve třech jazycích - říká listina z roku 1251: „circumequitacio... ummerithunge Teutonice, sive obyezda Bohemice appellatur.“⁶⁴⁾

Jezdecký kůň urazí v kroku šest kilometrů za hodinu. To je pochodový výkon vojenského jezdeckého koně s plnou polní výstrojí a výzbrojí jezdecke i koně podle předpisů devatenáctého a první poloviny dvacátého století, počítá se s pochodem po komunikaci.⁶⁵⁾ Hmotnost jezdecke, výstroje a výzbroje středověkého jezdecke a vojáka jízdy sklonku Rakouska-Uherska či první republiky si zhruba odpovídaly.

Ale muži, vyměřující újezd, jeli na lehké. Ze zbraní měli pouze meč (svobodný muž chodil ozbrojen), měli nutné potraviny, a ty, jakož i krmení pro koně, mohl nést nákladní kůň. Pohybovali se v terénu, ale s méně zatíženými zvířaty, a můžeme opět proto počítat se šesti kilometry za hodinu. Možná s osmi až s devíti, protože střídali krok s klusem tak, aby zvířata neunavili, měli před sebou celý den. Zvířata musela odpočívat, ale letní den je dlouhý, a je tudíž možno počítat s třiceti až čtyřiceti kilometry, výjimečně o něco více.⁶⁶⁾

Shrneme tudíž, že obvod středověkého újezdu odpovídal možností jezdecke a koně, jenž ráno vyjel a s večerem objíždku končil. Můžeme počítat

62) „Maiestat Carolina“ XLIX De iuribus regis silvarum, citováno podle Prameny k dějinám státu a práva v Československu I ed. V. Vaněček, Praha 1957 s. 193.

63) CDB IV/1 85 s. 174.

64) CDB IV/1 220 s. 385.

65) A. LECHNER: Nauka o koni, Praha 1925 s. 89; K. KOUBEK A KOL.: Speciální zootechnika II Chov koní, Praha 1958 s. 798.

66) Několik příkladů k výkonu koně pod sedlem: V březnu roku 991 cestoval benediktinský mnich Richer z Remeše do Chartres. Měl dva průvodce a čtyři koně, jeden z nich byl nákladní. V prvních dvou dnech jeli z Remeše do

s tím, že průměrný circuitus měl obvod mezi třiceti až snad pětáctičtyřiceti kilometry tak, jak to vyžadovala konfigurace terénu, a jak byl schopen jezdec na koni tuto vzdálenost urazit. Závislost na přírodě je faktor, jež nelze z úvah o středověku vyloučit.

Beitrag zur Problematik des Gebietes, das in den Urkundenquellen „circuitus“ genannt wurde (Zusammenfassung)

Seit dem Ende des 11. bis zum Ausgang des 13. Jahrhunderts kommen in machen Urkunden von Böhmen und Mähren Gebiete vor, die „circuitus“, „ambitus“, synonymisch auch „silva“ und „praedium“ genannt wurden. Die Frage, welche Ausdehnung dieses Gebiet hatte, wurde bisher weder erforscht, noch beantwortet; deshalb befasst sich die vorliegende Studie mit diesem Problem. Die „circuitus“ zeigen sich meistens als unregelmässige Vierecke, deren Umfang sich zwischen 30 - 45 km bewegt. Das entspricht der Leistung eines Reitpferdes, dem Rundritt während eines Tages.

Meaux přes Orbai, vzdušnou čarou devadesát, po komunikacích sto kilometrů; lze tedy počítat s denním výkonem padesáti kilometrů, dokonce o něco více, protože druhý den zabloudili - A. BORST: Lebensformen im Mittelalter, Frankfurt am Main - Berlin 1989 s. 146 - 150.

10. července 1866 urazily některé eskadrony rakouské Fratričevičovy brigády z 1. lehké jízdní divise v prostoru Ždírec - Ostrov při ústupovém boji v potýčkách s pruským předvojem přes třicet kilometrů. 11. července 1866 urazil 2. kyrysnický pluk rakouské Boxbergovy brigády z 2. divise rezervní jízdy vzdálenost od Nedvědice k Rosicům (s bojem u Tišnova), je to přes třicet kilometrů - Österreichs Kämpfe im Jahre 1866 IV, Wien 1869 s. 43 - 45, 47.

„Koncem srpna (na přelomu dvacátých a třicátých let našeho století, jde o dělostřelecký pluk č.3, posádka Litoměřice, hippomobilní pluk) odjel celý pluk na manévry do prostoru Jičina a Turnova. Po několika denních pochodech šedesát kilometrů dlouhých ...“ - R. ZDRÁHALA: Válčil jsem v poušti, Praha 1990 s. 12.

Předpokládaný výkon koně při objíždění újezdu je tudíž reálný. (Ždírec o. Havlíčkův Brod; Ostrov o. Žďár nad Sázavou; Nedvědice o. Žďár nad Sázavou; Tišnov o. Brno venkov; Litoměřice o. Litoměřice; Jičín o. Jičín; Turnov o. Semily.)

Kartogram středověkých újezdů na tocích řek Doubravy a Sázavy.